

Studies on Understanding Hadith

P-ISSN: 2588-3895

E-ISSN: 2588-4417

DOI: 10.30479/mfh.2024.20296.2367

Validation of the Hadith-based Stories in “Hediahay-e Asaman”

Textbooks: A Case Study of the Second and Third Grades of Primary Schools

Zahra Naeimi¹

Yahya Mirhoseini^{2*}

Zahra Hashemi³

Sayed Sajjad Tabatabaenejad⁴

Abstract

Considering the necessity of teaching religious concepts to children, primary schools have undertaken the task with “Hediahay-e Asaman” textbooks. These books present the concepts in the form of stories, poems, images, and various mental activities. A good number of the narrated stories are based on hadiths. Given the referential status of the books and the deep impact of their stories on many children, it seems imperative to examine those stories carefully. This examination should address the reliability of the underlying hadiths and, thus, the acceptability of the stories. Using a descriptive-analytical method, the present study analyzes eighteen hadith-based stories in the textbooks of primary school second and third grades. As the results show, some of the hadiths are of weak or defective origins, some of stories are based on quasi-hadiths or no hadiths, and certain contextual and structural problems exist due to the merger of two or more different hadiths. It is therefore, suggested to improve the textbooks by modifying, completing and replacing the problematic stories.

Keywords

Hediahay-e Asaman Textbooks, Validation, Hadith-based Stories, Internal Criticism, External Criticism.

Article Type: Promotional

1. Master’s Student of Meybod University. Email: z.naeimi@gmail.com

2. Responsible Author, Associate Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Maybod University, Maybod, Iran. Email: mirhoseini@meybod.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Education, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran. Email: hashemi@meybod.ac.ir

4. Assistant Professor, Department of Culture and Education, Faculty of Islamic Studies, Culture and Communication, Imam Sadiq University (AS). Email: s.tabatabaee@isu.ac.ir

Received on: 21/05/2024 Accepted on: 08/10/2024

Copyright © 2024, Naeimi, Mirhoseini, Hashemi & Tabatabaenejad

Publisher: Imam Khomeini International University.

شابا بای: ۲۵۸۸-۲۸۹۵
شابا کره بای: ۲۵۸۸-۴۴۱۷

مطالعات فیم حدیث

DOI: 10.30479/mfh.2024.20296.2367

اعتبارسنجی داستان‌های روایی کتب درسی هدیه‌های آسمان (مطالعه موردی: پایه دوم و سوم)

زهرا نعیمی^۱
یحیی میرحسینی^۲
زهرا هاشمی^۳
سیدسجاد طباطبایی نژاد^۴

چکیده

آموزش مفاهیم دینی به کودکان، نیازی لازم و ضروری است که این رسالت در مقطع ابتدایی آموزش و پرورش، برعهده کتب درسی «هدیه‌های آسمان» گذارده شده و در قالب‌های محتوایی «داستان، شعر، تصویر و انواع فعالیت‌های ذهنی» منتقل می‌گردد. بخش زیادی از داستان‌های این کتب، دارای خاستگاه روایی هستند. حال با توجه به مرجعیت آموزشی این کتاب‌ها و با عطف نظر به نفوذ و گستره این داستان‌ها در طیف وسیعی از کودکان، بررسی دقیق این داستان‌ها ضرورت می‌یابد؛ بویژه آن‌که تا چه اندازه می‌توان به خاستگاه این روایات اعتماد و اطمینان داشت و اصل داستان، تا چه میزان مورد پذیرش است. در این مطالعه با روش توصیفی-تحلیلی، ۱۸ داستان دوره اول ابتدایی (پایه‌های دوم و سوم) با منشأ روایی، مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد: در مرحله تألیف، سند برخی از روایات، ضعیف و معیوب است و پاره‌ای از داستان‌ها، اصلاً خاستگاه روایی ندارد و به عبارتی با حدیث‌نما مواجهیم. ضعف‌های محتوایی و ساخت داستان بر اساس ترکیب دو یا چند حدیث متفاوت، نمونه‌هایی دیگر از نقدهاست که پیشنهاد اصلاح، تکمیل یا جایگزین ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها

کتاب هدیه‌های آسمان، اعتبارسنجی، داستان‌های روایی، نقد درونی، نقد بیرونی.

نوع مقاله: ترویجی

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد دانشگاه میبد. z.naeimi@gmail.com
 ۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران (نویسنده مسئول). mirhoseini@meybod.ac.ir
 ۳. استادیار گروه معارف، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران. hashemi@meybod.ac.ir
 ۴. استادیار گروه فرهنگ و تربیت، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع). isu.ac.ir@s.tabatabaee
- تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

۱. طرح مسأله

تعلیم و تربیت به عنوان یکی از دغدغه‌های دیرین بشر نه تنها در رشد و تعالی زندگی فردی و اجتماعی انسان جایگاه والایی دارد؛ بلکه می‌توان آن را یکی از مهمترین و مؤثرترین مؤلفه‌های توسعه و پیشرفت هر جامعه‌ای به شمار آورد. در آموزه‌های دینی نیز مسأله تعلیم و تربیت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ به گونه‌ای که در آیات و روایات فراوانی روی این مسأله تکیه شده است (آل‌عمران: ۱۸۷؛ النحل: ۷۸؛ العلق: ۴-۵؛ همچنین ر. ک: محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۰ش: سراسر اثر) و مهمتر آن‌که یکی از اهداف مهم بعثت پیامبر اکرم (ص) به شمار می‌رود (آل‌عمران: ۱۶۴).

به موازات اهمیت و ضرورت آموزش، انتقال باورها، ارزش‌ها، رفتارها و مهارت‌ها به نسل‌های جدید نیز حائز اهمیت و لازمه استمرار و بقای هر جامعه‌ای خواهد بود. از این رو یکی از برنامه‌های درسی جاری در نظام آموزش و پرورش رسمی کشور، برنامه آموزش دینی از مقطع ابتدایی تا متوسطه است که این برنامه درسی، ایجاد دانش و گرایش و انتقال ارزش‌های دینی را دنبال می‌کند. در این میان کتاب درسی به عنوان مهم‌ترین رسانه و محتوای آموزشی، در کنار اهداف، روش‌های تدریس و ارزشیابی برنامه، مهم‌ترین اجزای برنامه درسی آموزش دینی را شکل می‌دهند.

به عبارت دیگر اولین و اصلی‌ترین منبع و محتوای آموزشی برای هر دانش‌آموز، کتاب درسی است. در این میان با توجه به تأثیر آموزش در سنین کودکی (کراجکی، ۱۴۱۰ق، ۱: ۳۱۹) به ویژه هفت سال دوم زندگی که در ادبیات روایی (برای نمونه ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ۲۱: ۴۷۶) و نیز روان‌شناسی (ر. ک: باهنر، ۱۳۷۸ش: سراسر اثر)، سال‌های تعلیم و تأدیب و شکل‌گیری ساختار شخصیتی و رفتاری انسان معرفی شده است (جهت مطالعه بیشتر، ر. ک: نوذری، ۱۳۹۶ش: سراسر اثر)، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، اهمیت بسزایی می‌یابند. بر همین اساس آموزش دینی در این دوره به دلیل تأثیری که در ساخت سبک زندگی و سرنوشت دانش‌آموزان ایفا می‌کند، ضرورتی دو چندان می‌یابد، به طوری که این ضرورت در آموزه‌های معصومان نیز انعکاس یافته است (ر. ک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ۶: ۴۷).

«هدیه‌های آسمان» عنوان کتاب‌های درسی است که در نظام رسمی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران عهده‌دار آموزش دین در دوره ابتدایی است. این کتابها، مفاهیم مختلف دینی و ارزشی را در قالب روش‌های متنوعی ارائه می‌کنند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها داستان‌پردازی است. داستان‌هایی که عمدتاً مبدأ و ریشه روایی - تاریخی

دارند و متناسب با رشد شناختی دانش‌آموزان، نقش بسیار مهمی در انتقال مفاهیم و مطالب ایفا نموده و در عینی‌سازی، تثبیت محتوا و درونی‌سازی آن، تأثیر قابل توجهی بر قلب نوجوان به جای می‌گذارند. اما مسأله مهم این است که وضعیت سندی داستان‌های روایی این کتب، چگونه است و از حیث معیارها و ملاک‌های علم الحدیث، متن و دلالت داستان‌های روایی کتب هدیه‌های آسمانی چگونه ارزیابی می‌شود؟

از این‌رو نظر به این اهمیت، بر آن شدیم تا داستان‌های روایی کتاب‌های درسی دینی دوره اول ابتدایی (پایه‌های دوم و سوم) را از حیث سند و متن در بوطه نقد قرار داده و صحیح از سقیم آن را تفکیک نماییم؛ چرا که محتوای صحیح، نقشی مفید و سازنده در فرایند آموزش داشته و در نتیجه، مبانی اعتقادی دانش‌آموزان را به درستی می‌سازد؛ اما اگر این محتوا از کیفیت مناسبی برخوردار نباشد یا حاوی مطالب نادرست باشد، باعث ایجاد تزلزل در عقاید و مبانی دینی خواهد شد.

درباره پیشینه پژوهش باید گفت تاجایی که نویسندگان تفحص کرده‌اند، تاکنون مطالعه و نوشتاری در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقاله درباره موضوع اصلی این نوشتار به رشته تحریر درنیامده است.

۲. مفهوم‌شناسی

به منظور فهم بهتر، برخی از مفاهیم شرح داده خواهد شد.

۲-۱. اعتبارسنجی

اعتبار در لغت برگرفته از ریشه «عبر» به معنای گذشتن و رفتن از جایی به جای دیگر است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ۴: ۵۳۰) و سنجیدن به معنای وزن کردن چیزی با ترازو، مقایسه کردن و اندازه گرفتن آمده است (دهخدا، ۱۳۷۲ش: ذیل واژه سنجیدن). اعتبارسنجی در اصطلاح معانی مختلفی دارد. عده‌ای اعتبارسنجی را به معنای مشروعیت علمی و سیاسی یک برنامه دانسته‌اند (ر.ک: موسی‌پور، ۱۳۹۰ش، ۱-۲) و عده‌ای آن را تأیید صلاحیت عمومی یک برنامه آموزشی یا مؤسسه علمی تعریف کرده‌اند (خاواس، ۱۳۸۴ش، ۱۰). برخی نیز آن را فرایندی قلمداد کرده‌اند که طی آن کیفیت آموزشی و پژوهشی یک مؤسسه علمی و یا یک برنامه آموزشی تضمین می‌گردد (پازارگاردی، ۱۳۷۸ش، ۱-۱۵). با مبنا گرفتن تعریف اخیر، مراد از اعتبارسنجی در این پژوهش عبارت است از: ارزیابی و بررسی داستان‌های روایی کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه دوم و سوم

ابتدایی از حیث صحت یا عدم صحت، حجیت یا عدم حجیت آن، به منظور بهبود کیفیت یک منبع آموزشی.

۲-۲. نقد حدیث

نقد حدیث در اصطلاح به معنای بررسی صدور و یا عدم صدور حدیث از معصوم و صحت و سقم اجزای آن حدیث است. اگر بخواهیم از مباحث نقد متن بهره بگیریم باید گفت یکی از دانش‌های بسیار مهم و اساسی پژوهشگران علوم انسانی بویژه آن‌ها که با علوم متنی سر و کار دارند، نقد متن (Textual criticism) است. به طور کلی در رابطه با متون دو گونه سؤال مطرح است: سؤال نخست از چیستی و هویت متن است؛ اما پرسش دوم ناظر به اعتبار مضامین است؛ یعنی محتوا تا چه میزان درست است؟ (پاکتچی، ۱۳۸۸ ش، ۶). آنچه به پرسش نخست مربوط می‌شود را نقد بیرونی (External criticism) و هر آنچه به سؤال دوم مربوط می‌شود را نقد درونی (Internal criticism) می‌نامند (ر.ک: زارع‌زردینی، ۱۳۹۷ ش، ۱۱).

به روشنی مشخص است که نقد بیرونی نسبت به نقد درونی، تقدم ژتبی دارد؛ در مطالعات نقد متن نیز روال بدین منوال است که ابتدا نقد بیرونی و سپس نقد درونی در کانون توجه قرار می‌گیرد؛ چرا که حرکت از بیرون متن شروع شده و به درون ادامه می‌یابد؛ پس قاعدتاً فهمنده متن، نخست نگاهی بیرونی دارد و پس از اطمینان خاطر از هویت، به محتوای متن می‌پردازد (پاکتچی، ۱۳۸۸ ش، ۹-۱۰). در علم حدیث نیز این قاعده کلی، جاری و ساری است و به این نکته اشاره رفته که ابتدا باید اعتبار سخن معلوم شده، استنادش به معصوم مشخص باشد تا آن را مبنای بررسی، فهم و عمل قرار داد.

در نقد درونی نیز باید به اموری چند توجه داشت: التفات به نسخ، تقطیع، عام و خاص، مطلق و مقید، توجه به پدیده تعارض، توجه به معنای واقعی و کنارگذاردن معنای ظاهری، سبب صدور حدیث و ... (همو، ۱۳۸۸ ش، ۹-۱۰).

۳. داستان‌های روایی پایه دوم

از مجموع بیست درس پایه دوم کتاب هدیه‌های آسمان، تعداد نه داستان مبتنی بر روایات ائمه معصومین (ع) هستند. این داستان‌ها عبارتند از: خاطره ماه، مهربان‌تر از مادر، مهمان کوچک، اهل بیت پیامبر (ص)، خانواده بخشنده، پدر مهربان، بهترین دوست، دعای باران، بچه‌ها سلام. در جدول زیر به جزئیات این داستان‌ها اشاره شده است

(برای اطلاع بیشتر ر.ک: نعیمی، ۱۴۰۱ش: فصل دوم، همچنین ر.ک: راهنمای معلم هدیه‌های آسمان، پایه دوم).

جدول شماره ۱: داستان‌های مبتنی بر روایات ائمه اطهار (ع) در پایه دوم				
ردیف	عنوان درس	ش درس	موضوع داستان	اهداف درس
۱	خاطره ماه	۳	دعاهای نیمه شب حضرت زهرا (س) و مقدم شمردن دیگران بر خود	۱- تقویت احساس علاقه و محبت نسبت به خداوند ۲- آشنایی با دعا به عنوان راه گفت‌وگو با خداوند و بیان خواسته‌ها
۲	مهربان‌تر از مادر	۴	تعجب مرد مسافر از مهر مادری، مادر جوجه‌ها و بیان ماجرا نزد پیامبر (ص)	۱- آشنایی با مهربانی خداوند نسبت به موجودات و محبت او به بندگانش ۲- مشاهده، درک و تشخیص نمونه‌هایی از مهربانی‌ها و محبت‌های پیرامونی
۳	مهمان کوچک	۷	یتیم‌نوازی پیامبر (ص)	۱- آشنایی با سیره نبوی در برخورد با کودکان به ویژه کودکان یتیم ۲- تقویت احساس علاقه و احترام نسبت به پیامبر اکرم (ص)
۴	خانواده بخشنده	۹	فداکاری و ایثار خانواده حضرت علی (ع) و بخشش به افراد نیازمند	۱- آشنایی با مهربانی حضرت علی (ع) و خانواده او با مردم. ۲- تقویت احساس علاقه و محبت به امیر مؤمنان (ع) و خانواده ایشان
۵	اهل بیت پیامبر	۱۰	واقعه حدیث کساء	۱- آشنایی با اهل بیت پیامبر (ص) ۲- تقویت احساس علاقه و محبت نسبت به اهل بیت پیامبر (ص)
۶	پدر مهربان	۱۲	مهربانی و محبت حضرت علی (ع) نسبت به کودکان یتیم	۱- آشنایی بیشتر با حضرت علی (ع) و ایجاد علاقه و احساس احترام نسبت به ایشان. ۲- تلاش برای الگوگیری از امام علی (ع)
۷	بهترین دوست	۱۳	نمونه‌ای از رفتار کریمانه و مهربانانه امام حسن (ع) نسبت به مردم به ویژه نیازمندان	۱- آشنایی با امام حسن (ع) به عنوان امام دوم شیعیان و تقویت احساس علاقه و محبت نسبت به ایشان ۲- تلاش بر الگوگیری از رفتار امام حسن (ع)

۸	دعای باران	۱۴	درخواست باران از خدا توسط امام حسین (ع) و اجابت آن	۱- آشنایی با امام حسین (ع) و تقویت احساس علاقه و محبت نسبت به ایشان ۲- تلاش بر الگوگیری از امام حسین (ع)
۹	بچه‌ها سلام	۱۵	پیش‌قدم بودن پیامبر در سلام کردن به بچه‌ها	۱- الگوگیری از رفتار پیامبر (ص) در پیش قدم بودن در سلام ۲- آشنایی با سلام کردن به عنوان یکی از آداب اسلامی و رعایت ادب در برخورد با دیگران

۳-۱. نقد و بررسی داستان‌های روایی پایه دوم

بررسی خاستگاه داستان‌های مبتنی بر روایات ائمه (ع) در پایه دوم، حاکی از آن است که هشت داستان بر اساس خاستگاه روایی مجزا و یک داستان (بچه‌ها سلام) بر اساس ترکیب چند روایت بوجود آمده است. هر چند با بررسی و ارزیابی سندی و محتوایی خاستگاه این نه داستان، مشخص شد که هر نه روایت از منظر نقد بیرونی، ضعیف و مخدوش به شمار می‌روند؛ اما با توجه به آن که از لحاظ محتوایی موافق و هم سو با بسیاری از آیات قرآن و روایات است و درج آن در کتب درسی بلامانع ارزیابی می‌شود؛ صرفاً به اشاره‌ای اجمالی در جدول مربوطه بسنده شده است (برای اطلاع بیشتر. ر.ک: نعیمی، ۱۴۰۱ش، فصل دوم) و تنها به آن دسته از داستان‌هایی که پیشنهاد اصلاح یا تکمیل یا جایگزین وارد شده است، اشاره تفصیلی خواهد شد.

گفتنی است، به دلیل شهرت برخی از روایات، قاعده جبر ضعف سند روایت با عمل مشهور جاری است. توضیح آنکه بر اساس این قاعده (انجبار ضعف سند با عمل مشهور) روایت ضعیف و غیر معتبر در سلسله روایات معتبر قرار می‌گیرد؛ در این بین نه تنها روایت ضعیف محکوم به حجیت است، بلکه طبق برخی از مبانی، صدها روایت دیگر را نیز در قلمرو حجیت قرار می‌دهد. زیرا طبق آن، عمل مشهور، نوعی توثیق عملی رویان ضعیف در روایت به شمار می‌رود (برای اطلاع بیشتر. ر.ک: زروندی رحمانی، ۱۳۹۶ش: سراسر اثر). در کنار این اصل، قاعده تسامح در ادله سنن نیز موجب صحیح‌انگاری و پذیرش روایات ضعیف از سوی محدثان شده است (ر.ک: فاضل لنکرانی، ۱۳۹۵ش، ۶-۳۳). بر اساس این قاعده فقهی و اصولی، فقها در ادله و مستندات احکام مستحب سخت‌گیری نمی‌کنند و شرایط احراز حجیت خبر واحد را ضروری نمی‌دانند. جدول زیر، خلاصه‌ای از بررسی سندی و محتوایی داستان‌های روایی

پایه دوم را به نمایش می‌گذارد (برای مشاهده قرائن و جزئیات ارزیابی حدیث، ر.ک: نعیمی، ۱۴۰۱ش، فصل دوم).

جدول شماره ۲: نقد بیرونی و درونی داستان‌های روایی کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم ابتدایی							
ردیف	عنوان داستان	خاستگاه روایی	ارزیابی حدیث		قرائن مؤثر		ارزیابی داستان
			نقد بیرونی	نقد درونی	قرآنی	روایی	
۱	خاطره ماه	(صدوق، ۱۳۸۵ش، ۱: ۱۸۲)	موافق با قرائن	ضعف سند بواسطه حضور محمدبن عبدالله حضرمی در سلسله اسناد (اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ۱: ۴۳۰).	النساء: ۳۶	۲: ۲۱۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ۷: ۱۱۰)	مطلوب
۲	مهربان‌تر از مادر	(ابوداود سجستانی، ۱۴۲۰ق، ۳: ۱۳۵۰)	موافق با قرائن	ضعف سند به واسطه مجهول و ناشناس بودن راویان	المومنون: ۱۱۸؛ یوسف: ۶۴	(حلی، ۱۹۸۲م، ۱۰: ۴۶۱)	مطلوب
۳	مهمان کوچک	(طبرسی، ۱۴۰۳ق، ۱۰: ۳۸۵ و ۷۶۸)	موافق با قرائن	ضعف سند به واسطه متروک الحدیث بودن فائدبن عبدالرحمن المدنی (ابن منظور، ۱۴۰۲ق، ۱۳: ۱۴۳).	الضحی: ۹	(نوری، ۱۴۰۸ق، ۱۵: ۱۵۲)	مطلوب
۴	اهل بیت پیامبر	عدم وجود روایت دسته اول که مبنای داستان بوده	موافق با قرائن	ضعف روایت به واسطه عدم وجود روایت در جوامع متقدم (ر.ک محمدی ری شهری، ۱۳۹۶ش، سراسر اثر).	الاحزاب: ۳۳	(صدوق، ۱۳۷۲ش، ۲: ۳۳۵؛ همو، ۱۳۶۲ش، ۲: ۵۶۱؛ همو، ۱۳۹۶ش، ۱: ۲۷۸)	پیشنهاد اصلاح

۵	خانوادہ بخشنده	(صدوق، ۱۳۷۶ ش، -۲۵۶ (۲۶۰)	ضعف سند به واسطه مجهول الحال بودن شعیب بن واقد (قہپایی، ۱۳۶۴ ش، ۷: ۲۵۰) و عبداللہ بن محمد بن عبد الوہاب و محبوب بن حمید و لیث بن ابی سلیم (طوسی، ۱۳۷۳ ش، ۱۴۴)	موافق با قرائن	الانسان: ۸	(حر عامی، ۱۴۰۹ ق، :۲۳ (۳۰۵)	پیشنہاد تکمیل
۶	پدر مہربان	(حلی، ۱۴۱۱ ق، ۱: (۱۱۵)	ضعف سند بواسطه مرسل بودن سلسلہ سند	موافق با قرائن	الفجر: ۱۷-۱۸: الضحی: ۶-۹	(مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۴: ۷۲)	مطلوب
۷	بہترین دوست	مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۳۴۴: ۴۳	ضعف سند به واسطه مرسل بودن، عدم اتصال سند و منتهی نشدن به معصوم	موافق با قرائن	الفصلت: ۲۴: الرعد: ۲۲	(اربلی، ۱۳۸۱ ق، :۱: ۵۶۱: قمی، ۱۴۲۲ ق، :۱: ۵۳۲: ہمو، ۱۴۲۱ ق، (۵۵۷)	مطلوب
۸	دعای باران	مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۱۸۷: ۴۴	ضعف سند به واسطه عامی بودن جعفر بن محمد بن عمارہ (شوشتری، ۱۴۱۰ ق، ۲: ۶۷۸).	موافق با قرائن	-	(صدوق، ۱۳۷۸ ق، (۱۷۹: ۱)	مطلوب
۹	بچہ ہا سلام	مرکب از ترکیب چند روایت	-	موافق با قرائن	-	(طوسی، ۱۴۱۴ ق، :۸۹: ۱۳۶: مجلسی، ۱۴۰۳ ق، (۳: ۷۳)	مطلوب

۳-۱-۱. ارزیابی داستان اہل بیت پیامبر (ص)

چنان کہ اشارہ شد، داستان اہل بیت پیامبر (ص)، روایتگر حدیث کساء است. طبق این داستان پیامبر (ص) بہ منزل دخترش، فاطمہ (س) آمدہ و عبايش را بر سر خود و حضرت

علی (ع) و حضرت فاطمه (س) و امام حسن (ع) و امام حسین (ع) کشید و دست به دعا به بلند کرد که «خدایا این چهار نفر اهل بیت من هستند، دوستان آن‌ها، دوستان من هستند و دشمنان آن‌ها دشمن من! خدایا بر آن‌ها درود فرست و بدی را از آن‌ها دور کن!».

این در حالی است که با بهره‌گیری از روایات متعددی که درباره این واقعه به عنوان یکی از استثنایی‌ترین رویدادهای تاریخ زندگی پیامبر (ص) ذکر شده است، می‌توان اثبات کرد که رویداد کساء و نزول آیه تطهیر، در خانه ام‌سلمه واقع شده است.

بر این اساس می‌توان این داستان را این‌گونه شرح داد که: روزی پیامبر اکرم (ص) به خانه همسر خود، ام‌سلمه می‌رود و به ایشان تأکید می‌کند غیر از فاطمه و همسر و فرزندان، به هیچ اجازة ورود ندهد. فاطمه که برای پدر عصیده (غذایی شبیه کاجی) تهیه کرده بود وارد منزل ام‌سلمه شد. پیامبر (ص) به دخترش فرمود: «برو و همسر و دو فرزندت را هم بیاور». فاطمه (س) به منزل بازگشت و به همراه همسر و دو فرزندش به خانه پدر وارد شد. ام‌سلمه با اشاره رسول خدا (ص) برخاست و در کناری مشغول نماز شد. مجلس کاملاً خصوصی شد. عادت پیامبر این بود که بدون همسرش غذا نمی‌خورد، ولی آن روز وضع به گونه‌ای دیگر بود. پیامبر کسای خیرری را بر سر داماد و دختر و فرزندان می‌کشد و با دست راست به آسمان اشاره می‌کند و می‌فرماید: «اللَّهُمَّ هُوَلاءِ أَهْلِ بَيْتِي، اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْهُمْ الرَّجْسَ وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيراً».

شایان ذکر است هیچ‌یک از احادیثی که پیرامون رویداد کساء رسیده است آن را به طور کامل بیان نکرده و هر یک به بخشی از آن اشاره دارند. در این جا به دو نمونه از این روایات اشاره شده است (برای اطلاع بیشتر ر.ک: ری شهری، ۱۳۹۶: ۲۴-۳۸):

۱- عطاء بن یسار به نقل از ام‌سلمه: آیه: «إِنَّمَا يَرِيْدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» در خانه من نازل شد. او می‌گوید: آن‌گاه پیامبر (ص) علی، فاطمه، حسن و حسین (ع) را حاضر کرد و فرمود: بار خدایا! اینان اهل بیت من هستند. ام‌سلمه گفت: یا رسول الله! آیا من از اهل بیت نیستم؟ پیامبر فرمود: تو همسر من و بر خیرری و اینان اهل بیت من هستند، بار خدایا! اهل بیت من سزاوارترند.

۲- ابوهریره به نقل از ام‌سلمه: فاطمه با دیگری نزد پیامبر (ص) آمد که در آن کاجی درست کرده بود و آن را بر طبقی حمل می‌کرد. فاطمه (س) آن را در پیش روی پیامبر (ص)

نهاد. پیامبر (ص) فرمود: پسرعمو و دو پسررت کجایند؟ فاطمه عرض کرد: در خانه هستند. پیامبر (ص) فرمود: آن‌ها را بخوان. فاطمه نزد علی آمد و عرض کرد: تو و دو پسررت پیامبر (ص) را پاسخ گویند. ام‌سلمه می‌گوید: پیامبر (ص) هنگامی که آن‌ها را در حال آمدن دید دستش را دراز کرد تا عباپی را که بر بستر داشت برگیرد. پیامبر عبا را بگستراند و آن‌ها را بر آن نشانده و سپس چهار طرف عبا را با دست چپ گرفت و آن را بر سر ایشان انداخت و با دست راست به درگاه خداوندی اشاره کرد و گفت: اینان اهل بیت هستند، پس پلیدی را از آن‌ها دور کن و کاملاً پاکشان گردان.

بر اساس این روایات، واقعه حدیث کسا در منزل همسر پیامبر- ام سلمه- اتفاق افتاده است. در این رابطه ری‌شهری، پس از تحقیق و پژوهش فراوان درباره این روایت، ضمن اشاره به اصالت رویداد کساء، این روایات را قوی‌تر از نقل شیخ عباس قمی که مبنای داستان قرار گرفته است، دانسته است (ر.ک: محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۶ش، سراسر اثر). وی در این رابطه ضمن اشاره به خدشه‌ناپذیر بودن این رویداد می‌نویسد: «این حدیث اصطلاحاً مستفیض است و حتی با تحقیقی گسترده می‌توان ادعای تواتر در آن کرد و به هر حال قراین بسیاری وجود دارد که اگر کسی با تاریخ اسلام آشنا باشد، نمی‌تواند در وقوع این رویداد تردید کند» (همان، ۳۸).

همچنین با اشاره به معروف بودن این رویداد در جامعه اسلامی و نام‌گذاری آن روز به نام روز کساء و ملقب شدن پنج ائمه اطهار که مشمول عنایت خاص الهی در آن روز شدند به «اصحاب کساء»، هرگونه خدشه بر آن رویداد را منتفی قلمداد می‌کند (همان).

با توجه به این مسأله باید گفت، هر چند داستان، روایتگر رویداد کساء است و شکی در وقوع آن نیست، اما مبنای داستان، نقل غیرمعتبر است، در حالی که بنا بر پژوهش صورت گرفته در این روایت (ر.ک: همان، سراسر اثر)، نقل دیگری قوی‌تر شناخته شده است. ری‌شهری با اشاره به این‌که در ابتدا این روایت در مفاتیح‌الجنان شیخ عباس قمی وجود نداشته، ورود این روایت را در این کتاب، بی‌توجهی ناشران ناآگاه دانسته است.

بنابراین شایسته است در بازنگری داستان، مسائلی از جمله محل وقوع، ترتیب حضور ائمه (ع) در این واقعه نیز مورد توجه قرار گیرد. مهم‌تر این‌که حدیث کسای معتبر، به این دلیل که اشاره به وقوع رویداد در خانه ام‌سلمه دارد، می‌تواند به عنوان

یکی از مستندات شیعه برای اثبات این مسأله باشد که اهل بیت (ع) در آیه تطهیر^۱ ناظر به همان پنج نفر آل‌عباست و زنان پیامبر را شامل نمی‌شود. در حالی که حدیث کسای غیر معتبر، چون وقوع رویداد را در خانه حضرت فاطمه (س) می‌داند، قابلیت چنین استنادی را ندارد. بنابراین شایسته است در بازنگری داستان به این نکته نیز توجه ویژه‌ای شود.

۳-۱-۲. ارزیابی داستان خانواده بخشنده

این درس با هدف معرفی شخصیت حضرت علی (ع) و خانواده ایشان تنظیم شده است. داستان به بخشش خانواده حضرت (ع) به افراد نیازمندی که به درب منزل ایشان آمده و با دستانی پر، باز می‌گردند اختصاص دارد. توضیح آن‌که امام علی و حضرت زهرا (ع) به نیت سلامتی فرزندان، حسن و حسین (ع) - نذر روزه کردند. هنگام افطار، نیازمندی (یتیم و مسکین و اسیر) طی این سه روز، در خانه اهل بیت پیامبر (ص) آمدند و اظهار نیاز کردند. حضرت علی (ع) و خانواده نیز تمام داشته‌های غذایی خود را به نیازمندان بخشیدند. به دنبال این ایثار بود که آیات سوره دهر در شأن آنان نازل گردید (کوفی، ۱۴۱۰ق، ۵۲۷؛ صدوق، ۱۳۷۸ق، ۲: ۱۹۱).

درباره ارزیابی این روایت باید گفت از آن‌جا که محتوای داستان با نص صریح قرآن^۲ و روایات متعدد همسوست، درج آن مفید فایده و درس‌آموز است. نکته درخور توجه و شایان دقت آن‌که در چاپ‌های متعدد کتاب، به سه روز به طول انجامیدن روزه اشاره رفته است، اما دانسته نیست که از چه رو، این نکته در جدیدترین نسخه کتاب (چاپ ۱۴۰۲)، به یک روز تقلیل یافته و به همین اکتفا شده است که: «روزی خانواده امام علی (ع) روزه بودند. وقت افطار دور سفره نشستند. همان موقع، صدای در آمد. یکی از پشت در گفت: «من و بچه‌هایم خیلی گرسنه‌ایم. شما به ما کمک می‌کنید؟» امام علی زود تصمیم گرفت، به خاطر خدا، سهم غذایی را به مرد فقیر بدهد. حضرت فاطمه و بچه‌ها، حسن و حسین، همین تصمیم را گرفتند. آن شب، خانواده‌ی امام علی (ع) غذایی برای خوردن نداشتند، ولی خیلی خوشحال بودند که این کار را کردند...». لازم به ذکر است عنوان داستان نیز از «خانواده مهربان» به «خانواده بخشنده» تغییر یافته است.

۱. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (الاحزاب: ۳۳).

۲. اکثر مورخان، محدثان و مفسران شیعه و اهل سنت معتقدند که تعدادی از آیات سوره انسان از جمله آیه مذکور در شأن عترت رسول خدا (ص)، یعنی امام علی، فاطمه، حسن و حسین (ع) نازل شده است. زمان نزول آن نیز در ماه ذی‌حجه پس از ادای نذری بود که امام علی (ع) و حضرت زهرا (س) برای شفای حسنین (ع) کرده بودند (برای تفصیل بیشتر نک: قمی، ۱۳۶۳ش، ۲: ۳۹۸).

گفتنی است این داستان و چگونگی این رویداد، معرکه آراء مفسران و مورخان بوده است (ر.ک: غفوری، ۱۳۹۹ش، ۷-۳۳).

۲-۳. داستان‌های روایی پایه سوم

از میان بیست درس پایه سوم، تعداد نه داستان، مبتنی بر روایات ائمه معصومین (ع) هستند. عناوین این دروس عبارتند از: همیشه با من، بانوی قهرمان، بوی بهشت، گفتگو با خدا، سخن آسمانی، ام اییها، همسفر ناشناس، داناترین مردم، خواب شیرین. در جدول زیر به جزئیات این داستان‌ها اشاره شده است (برای اطلاع بیشتر ر.ک: نعیمی، ۱۴۰۱ش: فصل سوم؛ همچنین راهنمای معلم هدیه‌های آسمان، پایه سوم).

جدول شماره ۳: داستان‌های مبتنی بر روایات ائمه اطهار (ع) در پایه سوم				
ردیف	عنوان درس	ش درس	موضوع داستان	اهداف درس
۱	همیشه با من	۳	دوران کودکی پیامبر اکرم (ص) و ایمان او به خداوند	۱- آشنایی با زندگی و ویژگی‌های پیامبر اکرم (ص) در دوران کودکی و تقویت احساس علاقه و محبت نسبت به ایشان. ۲- تلاش برای الگو گرفتن از زندگی و شخصیت ایشان.
۲	بانوی قهرمان	۶	نقش حضرت زینب (س) در انقلاب عاشورا	۱- آشنایی با حضرت زینب (س) به عنوان یکی از زنان مؤمن و تقویت احساس علاقه نسبت به ایشان. ۲- تلاش برای الگو گرفتن از زندگی و اخلاق و رفتار ایشان.
۳	بوی بهشت	۷	رفتار پسندیده اوپس نسبت به مادرش به عنوان مصداقی از نیکی به والدین	۱- آشنایی با ضرورت و شیوه‌های احترام به پدر و مادر. ۲- احساس قدردانی و تشکر از زحمات والدین.
۴	گفتگو با خدا	۹	سیره و سخن پیامبر اکرم (ص) در رابطه با آراستگی قبل از نماز	۱- احساس وظیفه نسبت به رعایت احکام طهارت، وضو و نماز. ۲- تلاش برای خواندن صحیح و مرتب نمازهای روزانه.

۵	سخن آسمانی	۱۲	۱- آشنایی با قرآن به عنوان کتاب مسلمانان. ۲- تمایل به خواندن قرآن و انس با آن.	تلاوت دلنشین قرآن توسط پیامبر (ص) و اثر آن بر سران کفار
۶	ام ابیها	۱۴	۱- آشنایی با حضرت زهرا (س) به عنوان بهترین زن مؤمن و مادر نمونه. ۲- تلاش برای الگوگرفتن از زندگی و اخلاق و رفتار ایشان.	نقش حضرت زهرا (س) در زندگانی پیامبر
۷	همسفر ناشناس	۱۵	۱- آشنایی با امام سجاد (ع) به عنوان امام چهارم. ۲- تلاش برای الگوگرفتن از زندگی و اخلاق و رفتار ایشان.	ابعادی از شخصیت تابناک امام سجاد (ع)
۸	داناترین مردم	۱۶	۱- آشنایی با امام باقر (ع) به عنوان امام پنجم. ۲- تلاش برای الگوگرفتن از زندگی و اخلاق و رفتار ایشان.	ابعادی از شخصیت تابناک امام باقر (ع)
۹	خواب شیرین	۱۷	۱- آشنایی با امام صادق (ع) به عنوان امام پنجم. ۲- تلاش برای الگوگرفتن از زندگی و اخلاق و رفتار ایشان.	ابعادی از شخصیت تابناک امام صادق (ع)

۴-۱. نقد و بررسی داستان‌های روایی پایه سوم

در میان نه داستان پایه سوم ابتدایی، خاستگاه روایی هفت داستان یافت شد، اما با توجه به جستجوهای فراوانی که صورت گرفت، خاستگاه روایی داستان بوی بهشت و گفتگو با خدا، یافت نشد. توضیح آن که داستان بوی بهشت که در منابع متاخر آمده و خاستگاه روایی در منابع متقدم ندارد و گفت‌وگو با خدا از مجموعه روایاتی که در بخش خاستگاه روایی اشاره شده است، انتزاع و نگارش شده است. همچنین به نظر می‌رسد داستان داناترین مردم نیز از ترکیب چند روایت ساخت یافته است. از میان هفت داستانی که دارای خاستگاه روایی مجزایی هستند، هر هفت داستان از منظر نقد بیرونی، دارای سند ضعیف است اما به دلیل تایید آن‌ها از طریق قرائن و بلا مانع بودن درج آن‌ها در کتب درسی از بررسی آن‌ها صرف نظر کرده (برای اطلاع بیشتر. ر.ک: نعیمی، ۱۴۰۱ش، فصل سوم) و تنها به آن دسته از داستان‌هایی که پیشنهاد اصلاح یا

تکمیل یا جایگزین وارد شده است، پرداخته می‌شود. جدول زیر، خلاصه‌ای از بررسی سندی و محتوایی داستان‌های روایی پایه سوم را به نمایش می‌گذارد.

جدول شماره ۴: نقد بیرونی و درونی داستان‌های روایی کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم ابتدایی							
ارزیابی داستان	قرائن مؤثر		ارزیابی حدیث		خاستگاه روایی	عنوان داستان	ردیف
	روایی	قرآنی	نقد بیرونی	نقد درونی			
مطلوب	(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۶۰:۱۸)	طه: ۶۶؛ الاعراف: ۱۱۶	موافق با قرائن	ضعف سند به واسطه مرسل بودن سند روایت ^۱	(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۱۵:۳۹۲)	همیشه با من	۱
مطلوب	(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۴۵:۱۱۶؛ مفید، ۱۴۱۳ق، ۲: ۱۱۶)	-	موافق با قرائن	ضعف سند به واسطه مرسل بودن سند روایت ^۲	(ابن طاووس، ۱۳۷۸ش، ۲۱۴-۲۲۰)	بانوی قهرمان	۲
پیشنهاد جایگزین	-	-	قرائنی اثبات کننده ماجرا یافت نشد	-	-	بوی بهشت	۳

- این روایت بخش کوتاهی از یک حدیث مفصل از زبان حلیمه سعیدیه، دایه پیامبر اکرم (ص) است. در سند روایت آمده است: «وَرُوِيَ حَدِيثُ حَلِيمَةَ بَرَوَايَةِ أُخْرَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ». روایت مذکور جزو احادیث مرسل است. بنابراین، از احادیث ضعیف است. با این وجود دو راوی یاد شده در روایت نزد شیعه موثق هستند: حلیمه و همسرش حارث بن عبدالعزی پس از بعثت به حضور پیامبر (ص) رسیده و اسلام آوردند (مجلسی، ۱۴۰۱ق، ۱۵:۴۰۱). افتخار دایگی رسول خدا (ص) نیز فضیلتی بود که هر زنی شایستگی آن را ندارد (برای زندگانی نامه او، نک: بیهقی، ۱۳۶۱ش، ۱: ۱۱۰؛ واقدی، ۱۳۷۴ش، ۱: ۱۰۲). خداوند، حلیمه سعیدیه را به شیردهی و تربیت پیامبر تخصیص داد. وی در میان قبیله خود مشهور به عقل و فضل بود و خداوند او را در دنیا و آخرت از برکتش برخوردار کرد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ش، ۱: ۳۳). عبدالله بن عباس نیز از اشخاص ثقه و مورد اعتماد شیعه است.
- در سند روایت به ذکر «فقال الراوی» اکتفا شده که از نظر شیعه جزو احادیث ضعیف به شمار می‌رود.

۴	گفتگو با خدا	-	موافق با قرآن	الاعراف: ۳۱	(متقی هندی، ۱۴۰۹: ۳۰۲؛ بحرانی، ۱۴۱۵ق، ۲: ۵۳۲)	پیشنهاد جایگزین
۵	سخن آسمانی	(ابن هشام، بی تا، ۱: ۳۱۵)	موافق با قرآن	الفصلت: ۲۶؛ القلم: ۵۱	(طبرسی، ۱۳۷۲ش، ۱۰: ۳۸۶؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق، ۴: ۴۰)	مطلوب
۶	ام اییها	مرکب از چند روایت	موافق با قرآن	-	(ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ق، ۱۵: ۳۵)	مطلوب
۷	همسفر ناشناس	(صدوق، ۱۳۷۸ق، ۲: ۱۴۵)	موافق با قرآن	-	(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۹۳: ۴۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ۱۱: ۴۲۹)	مطلوب

۱. در خیر مذکور دو روای ابن إسحاق و محمدبن مسلم بن شهاب الزهري قرار گرفته است. در ابتدای امر، همین که روایت به معصوم منتهی نشده است، از نظر شیعه، روایت را در شمار احادیث ضعیف قرار داده است. محمد بن مسلم بن شهاب زهری یکی از محدثان و راویان مشهور قرن اول و دوم هجری است. در رابطه با این شخصیت رویکرد واحدی وجود ندارد، در حالی که برخی متقدمین از جمله شیخ طوسی به زهری نسبت «عدو» می‌دهد. برخی از متأخرین او را شیعه و از ملازمان امام سجاد (ع) دانسته‌اند (بهبهانی، بی تا، ۳۱۳). در مجموع می‌توان گفت در رابطه با این شخصیت در منابع شیعی عمدتاً تصویر مثبت و قابل قبولی ارائه نمی‌شود؛ در مقابل منابع اهل سنت ضمن برجسته سازی این شخصیت، گاه در این راه مبالغه نیز می‌کنند (برای تفصیل بیشتر نک، حیدری نسب، ۱۳۹۰ش، ۸۲-۸۵) در مجموع روایت داستان مذکور از نظر سندی و نقد بیرونی، ضعیف به شمار می‌رود.

۲. روایتی که در بردارنده هر دو بخش داستان باشد یافت نشد. با این وجود اخباری در رابطه با مداوای پیشانی پیامبر (ص) توسط حضرت زهرا (س) و حضرت علی (ع) وجود دارد. به نظر می‌رسد با جمع چند روایت و پرداخت روایی به آن، این داستان ساخته شده است. سند روایات مذکور مرسل و از نظر نقد بیرونی جز احادیث ضعیف به شمار می‌رود.

۳. در کتب رجالی، از بین راویان این روایت صرفاً به بررسی احوالات مُحَمَّدُ بْنُ زَكْرِيَّا الْغَلَاظِيُّ اشاره شده است که وی را فردی امامی، صحیح‌المذهب و موثق دانسته‌اند (ر.ک: نجاشی، ۱۳۶۵ش، ۳۴۷؛ حلی، ۱۴۰۲ق، ۱۵۶). اما در مورد دیگر راویان در کتب رجالی اطلاعاتی موجود نیست. بنابراین به عنوان راوی مجهول شناخته شده و حدیث نیز در زمره احادیث ضعیف به شمار می‌رود.

۸	داناترین مردم	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۱۰: ۱۴۹	ضعف سند به واسطه مرسل بودن سلسله سند روایت	موافق با قرائن	-	(طبرسی، ۱۳۵۰ش، ۲: ۱۷۶)	پیشنهاد اصلاح
۹	خواب شیرین	(کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۱۱۲)	ضعف سند به واسطه مجهول الحال بودن حفص بن ابی عائشه ^۱	موافق با قرائن	-	(اربلی، ۱۳۸۱ق، ۲: ۳۲)	پیشنهاد تکمیل

۴-۱-۱. ارزیابی داستان بوی بهشت

داستان بوی بهشت روایتگر داستان عدم موفقیت اویس قرنی بر دیدار پیامبر اسلام است. طبق داستان، اویس قرنی به قصد دیدار پیامبر (ص) به مدینه عزیمت کرد. پیامبر (ص) به بیرون از شهر مدینه رفته بود. اویس که به مادرش قول داده بود بیشتر از نصف روز در مدینه نماند، بدون آنکه پیامبر (ص) را ملاقات کند، ناچار به بازگشت شد. پیامبر پس از بازگشت به خانه، فرمود: «بوی بهشت را احساس می‌کنم. چه کسی به این جا آمده است؟» پس از معرفی اویس توسط خدمتکار، پیامبر فرمود: «خداوند به سبب احترام اویس به مادرش، او را خیلی دوست دارد».

علی‌رغم جستجوهای فراوانی که صورت گرفت، روایتی که حاوی اصل واقعه و داستان نقل شده در کتاب باشد، یافت نشد، جز این‌که در روایتی از اویس به عنوان «خیر التابعین باحسان» یاد شده است (برای نمونه ر.ک: ابن حیون، ۱۴۰۹ق، ۲: ۴). بر اساس روایتی دیگر از امام کاظم (ع)، نیز اویس قرنی به عنوان یکی از حواریون امام علی (ع) در روز قیامت معرفی شده است (مفید، ۱۴۱۳ق، ۶۱).

همچنین در روایات دیگری، پیامبر به وجود شخص با ایمان و فضیلتی به نام اویس اشاره کرده است: «بوی بهشت را از جانب یمن استشمام می‌کنم چه قدر به تو اشتیاق دارم ای اویس قرنی، آگاه باشید هرکسی از شما او را دید سلام مرا به او برساند، گفته شد یا رسول الله اویس قرنی کیست؟ فرمودند: اگر از شما غایب شود او را نمی‌یابید و اگر بر شما ظاهر شود به او مشقت و سختی نرسانید و طائفه‌ای مثل ربیعه و مضر بوسیله شفاعتش داخل بهشت می‌شود او بدون این‌که مرا ببیند به من ایمان آورده و در محضر جانشین من حضرت علی (ع) در صفین به شهادت می‌رسد» (فتال نیشابوری، ۱۳۷۵ش، ۲: ۲۹۰).

۱. در کتب رجال نامی از حفص بن ابی عائشه نیامده است. بنابراین راوی جزو راویان مجهول به شمار رفته و حدیث در زمره احادیث ضعیف قرار می‌گیرد.

جالب آن‌که در روایت مرسلی، سبب صدور روایتی که پیامبر (ص) فرمود: «من رایحه بهشت را از سوی یمن استشمام می‌کنم» را گوشه‌گیری اویس و زیادی عبادت و سختگیری‌های او بر خودش دانسته است. این سختگیری در حدی بوده است که اطرافیان او به تصور این‌که اویس معجون شده است، در بیرون از شهر برایش منزل ساخته بودند. پیامبر پس از آن‌که، مدتی چهره او را نمی‌دیدند این سخن را در حق ایشان فرمودند (ر.ک: ورام‌بن‌ابی‌فراس، ۱۴۱۰ق، ۱: ۱۵۴).

البته در کتاب تذکره‌الاولیا عطار نیشابوری داستان به گونه‌ای دیگر آمده است که پس از تمجیدهای پیامبر از اویس قرنی، اصحاب از او سوال کردند، چرا او که از پیروان نزدیک شماس است، هنوز به دیدنتان نیامده است؟ پیامبر در پاسخ فرمود: «نیامدن او دلیل دارد، اول این‌که همیشه در حال عبادت خداست. دلیل دوم، عمل کردن به دستوری است که دین اسلام به او داده است. چرا که اویس، مادری دارد که پیر و نایبناست. اویس از مادرش پرستاری می‌کند» (عطار نیشابوری، بی‌تا، ۱۰).

گفتنی است هر چند با جستجوهایی که صورت گرفت این نقل قول از پیامبر در جوامع حدیثی یافت نشد؛ با این وجود اگر هم فرض را بر صحت بگذاریم، هنوز حضور اویس در مدینه و توقف نصفه روزه او در مدینه و بازگشتش قبل از دیدار پیامبر (ص) ثابت نمی‌شود.

۴-۱-۲. ارزیابی داستان گفت‌وگو با خدا

این داستان در رابطه با تمیزی و آراستگی ظاهری پیامبر هنگام رفتن به سوی مسجد است: «صدای اذان که بلند می‌شد، رسول خدا از جا برمی‌خاست. مسواک می‌زد و بهترین لباس خود را می‌پوشید. سپس موهای خود را شانه می‌زد و با ظاهری آراسته به سوی مسجد می‌رفت. ایشان می‌فرمود: خداوند کسی را که برای گفت‌وگو با او، خود را آراسته و خوشبو کند، دوست دارد». با جستجویی که صورت گرفت، اصل این روایت نیز در کتب حدیثی یافت نشد. جز اینکه در سیره پیامبر اکرم (ص) آمده است که هرگاه ایشان قصد خروج از منزل یا پذیرفتن کسی را داشت، موی سر خود را شانه می‌زد، سر و وضع خود را مرتب می‌کرد، خویشتن را می‌آراست و برای آن‌که تصویر خود را ببیند در ظرف آبی می‌نگریست وقتی علت این امور را پرسیدند، فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ مِنْ عَبْدِهِ إِذَا حَرَجَ إِلَى إِخْوَانِهِ أَنْ يَتَهَيَّأَ لَهُمْ وَيَتَجَمَّلَ» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ۳۵)؛ خداوند متعال دوست دارد، هنگامی که بنده‌اش به سوی برادرانش می‌رود، خود را برای دیدار آنان آماده کند و بیاراید.

به دلیل نبود خاستگاه روایی داستان، بررسی سندی آن نیز امکان‌پذیر نبود. بنابراین به نظر می‌رسد از ترکیب روایات دیگری نتیجه‌گیری شده و داستان نگارش یافته است. از این رو شایسته کتاب درسی نیست که سخنی بدون منبع به پیامبر اکرم (ص) منتسب شود. به عنوان پیشنهاد، بهتر است روایاتی که ائمه اطهار به ضرورت طهارت و آراستگی قبل از نماز پرداخته‌اند، اشاره شود. در این زمینه می‌توان به تفاسیر روایی ذیل آیه «یا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (الاعراف: ۳۱) نیز مراجعه کرد (ر.ک: بحرانی، ۱۴۱۵ق، ۲: ۵۳۲-۵۳۱).

۴-۱-۳. ارزیابی داستان داناترین مردم

این داستان در مورد مواجهه امام محمدباقر (ع) و گروهی از نصرانیان است. مسیحیان سؤالاتی از آن حضرت می‌پرسند و امام به طور کامل به همه سؤالات جواب می‌دهند که باعث تعجب و شگفتی نصرانیان شده بود تا جایی که دانشمند مسیحی که مردم به او رجوع می‌کردند به علم و حقانیت امام محمدباقر (ع) شهادت داد.

با بررسی که انجام شد، برای روایت فوق سندی ذکر نشده است. بنابراین عدم ذکر سند، روایت را در زمره احادیث ضعیف قرار می‌دهد. اما از نظر نقد درونی و محتوایی متن روایت تایید می‌گردد. با این وجود سؤالات داستان نقل شده با سؤالات متن روایت متفاوت است که به نظر می‌رسد تصحیفی صورت گرفته است. توضیح آن‌که در متن کتاب درسی این دو پرسش مطرح شده است: ۱- آن، چه ساعتی است که نه روز است و نه شب؟ ۲- آن چیست که هر چه از آن بردارند، کم نمی‌شود؟

اما با مراجعه به روایتی که مواجهه امام باقر (ع) با پیرمرد مسیحی را نشان می‌دهد این چند پرسش مطرح شده است: ۱- آن ساعتی که نه از شب است و نه از روز، چه ساعتی است؟ ۲- وقتی که اهل بهشت به بهشت رفتند در بهشت انواع غذاها را که می‌خورند، دیگر مدفوع و ادرار ندارند، آیا چنین موضوعی در دنیا نظیر دارد؟ ۳- به من خبر بده از دو نفر شخصی که از یک مادر در یک ساعت دوقلو به دنیا آمدند و هر دو باهم در یک ساعت مردند، اما یکی از آن‌ها در وقت مردن پنجاه سال داشت، و دیگری صد و پنجاه سال، آن‌ها چه کسانی بودند و قصه آن‌ها چیست؟ (صدوق، ۱۳۷۸ق، ۲: ۱۴۵).

بر اساس این سؤالاتی که در متن روایت مطرح شده است، فقط سوال اول با متن داستان مطابقت دارد. اگر بنا را هم بر خلاصه روایت بدانیم این سوال پیش می‌آید که پرسش دوم متن درسی از کجا آمده است؟ شایان ذکر است با فحص و بررسی

می‌بینیم، روایتی از مناظره امام کاظم (ع) با دانشمند مسیحی وجود دارد که پرشی مشابه پرش دوم در آن آمده است (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۴۸: ۱۰۵) و از این رو احتمالاً خلطی صورت گرفته است و با ترکیب دو روایت، شاهد تصحیفی از سوی مؤلف هستیم. بنابراین پیشنهاد اصلاح داستان بر اساس خاستگاه روایی یا تغییر آن داده می‌شود.

۴-۱-۴. ارزیابی داستان خواب شیرین

این داستان در مورد نحوه برخورد امام صادق (ع) با خدمتکار خود است. بر اساس این داستان یکی از خدمتکاران امام صادق (ع) در حین کار و در طول روز، به خواب می‌رود. امام صادق (ع) که نگران خدمتکار می‌شود، به دنبال او رفته و متوجه خواب او می‌شود. حضرت (ع) بدون این‌که او را بیدار کند، اجازه داد به خواب شیرین خود ادامه دهد و پس از بیدار شدنش، از دیرکردن او ابراز نگرانی کرد.

در خاستگاه روایی داستان آمده است: «روزی امام صادق (ع) یکی از خدمتکارانش را برای انجام کار، به جایی فرستاد و چون دیر کرد، امام به دنبال او از خانه خارج شد. او را دید که در کنار دیواری خوابیده است. امام بر بالین وی نشست و بوسیله باد بزن، او را نوازش فرمود تا بیدار شد. پس از بیدار شدن غلام، امام تنها چیزی که به او گفت، این بود: چه شده همه شب و روز را می‌خوابی؟ شب مال تو است، اما روزهایت مال ماست» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۱۱۲).

با بررسی سندی روایت به این نتیجه رسیدیم که هرچند روایان این حدیث، در کتب رجالی از جمله محمدبن یحیی (ر.ک: نجاشی، ۱۳۶۵ش، ۳۵۳)، احمدبن محمد بن عیسی (کشی، ۱۴۰۴ق، ۵۹۶)، عبدالله الحجال (طوسی، ۱۳۷۳ش، ۳۶۰) ثقه و مورد اطمینان شمرده شده‌اند؛ ولی به دلیل وجود حفص بن ابی عاتشه از روایان مجهول در سند روایت، حدیث در زمره احادیث ضعیف به شمار می‌رود و از منظر نقد بیرونی، سند روایت مخدوش است.

از نظر نقد درونی و محتوایی نیز با توجه به خاستگاه داستان به نظر می‌رسد، در داستان صرفاً به بخشی از داستان توجه شده است و بخش توبیخ حضرت (ع) نیامده است. بنابراین هرچند ذکر این داستان در کتب درسی بلامانع است، اما پیشنهاد می‌شود به زبان کودکان به بخش دوم داستان یعنی مسأله تعهد کاری و مسئولیت‌پذیری نیز توجه شود.

۵. نتیجه‌گیری

درس هدیه‌های آسمان، یکی از واحدهای درسی مقطع ابتدایی است که مهمترین رسالت‌اش، آموزش مفاهیم اعتقادی و اخلاقی و احکام به شمار می‌رود که قالب‌های متنوعی را برای آموزش در پیش گرفته است. یکی از مهمترین و پربسامدترین روش‌ها، القاء مفاهیم از طریق بیان داستان است که بخش زیادی از آن‌ها، خاستگاهی روایی دارد. در این پژوهش، داستان‌های روایی کتاب‌های هدیه‌های آسمان، پایه‌های دوم و سوم مورد نقد درونی و بیرونی قرار گرفت تا سره از ناسره، تفکیک گردد. نتایج به دست آمده از بررسی این داستان‌ها به شرح ذیل است:

۱- از مجموع بیست درس پایه دوم و بیست درس پایه سوم، هرکدام دارای نُه داستان مبتنی بر روایات ائمه معصومین (ع) است.

۲- از تعداد نه داستان پایه دوم، هشت داستان بر اساس خاستگاه روایی مجزا و یک داستان (بچه‌ها سلام) بر اساس ترکیب چند روایت ساخت یافته است.

۳- با توجه به بررسی سندی این نه روایات در پایه دوم ابتدایی، کلیه آن‌ها از منظر نقد بیرونی، ضعیف و مخدوش به شمار می‌روند. با این وجود روایات متعددی در رابطه با داستان اهل بیت پیامبر (ص) وجود دارد که وقوع این داستان را اثبات می‌کند، اما جزئیات داستان از جمله محل وقوع حدیث کساء و ترتیب ورود ائمه (ع) بر اساس روایات ضعیف نگارش شده است. در این مورد پیشنهاد اصلاح بر پایه روایات صحیح داده شده است.

۴- در میان نه داستان پایه سوم ابتدایی، خاستگاه روایی هفت داستان یافت شد، اما با توجه به جستجوهای فراوان، خاستگاه روایی داستان بوی بهشت و گفتگو با خدا، یافت نشد. لذا به نظر می‌رسد داستان بوی بهشت، منشأ روایی نداشته و داستان گفتگو با خداوند بر مبنای ترکیب چند روایت نوشته شده است. بنابراین در نگارش این داستان نیز پیشنهاد می‌شود از روایات جایگزین بهره‌برداری شود.

۵- از میان هفت داستانی که مبتنی بر روایات ائمه (ع) است، هر هفت داستان از منظر نقد بیرونی، دارای سند ضعیفی هستند. با این وجود به دلیل تایید آن‌ها از طریق قرائن، درج آنها در کتب درسی بلا مانع ارزیابی می‌شود. در این میان، داستان «داناترین مردم» بر اساس تصحیف و خلط دو روایت با یکدیگر نگاشته شده که اصلاح ضروری آن بر اساس خاستگاه روایی داستان، پیشنهاد می‌شود.

۶- داستان خواب شیرین نیز بر اساس تقطیع روایت نگارش شده است که پیشنهاد اصلاح آن داده شد.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار علیهم السلام، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۹ق.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب (ع)، قم، علامه، ۱۳۷۹ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۴ق.
- _____، مختصر تاریخ دمشق، دمشق، دارالفکر، ۱۴۰۲ق.
- اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمّة فی معرفة الأئمة، تبریز، بنی هاشمی، ۱۳۸۱ق.
- اردبیلی، محمد بن علی، جامع الرواة وازاحة الاشتباهات عن الطوق و الأسناد، بیروت، دارالأضواء، ۱۴۰۳ق.
- باهنر، ناصر، آموزش مفاهیم دینی هم گام با روانشناسی رشد، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸ش.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، قم، موسسه البعثة؛ قسم الدراسات الإسلامية، ۱۴۱۵ق.
- بهبهانی، محمد باقر، تعلیقه علی منهج المقال، بی نا، بی جا، بی تا.
- پازارگادی، مهنوش، اعتبارسنجی در آموزش عالی، تهران، صباح، ۱۳۷۸ش.
- پاکتچی، احمد، نقد متن، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۸ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۴۰۹ق.
- حیدری نسب، علیرضا، "ابن شهاب زهری و عداوت اهل بیت علیهم السلام". پژوهش های قرآن و حدیث ۲، ۴۴ (۱۳۹۰ش): ۷۹-۹۹.
- خاواس، الینال، اعتبارسنجی در آمریکا، ریشه ها، توسعه ها و چشم اندازهای آینده، ترجمه: حسن رضا زین آبادی و همکاران، تهران، سازمان سنجش آموزش کشور، ۱۳۸۴ش.
- دلبری، سید محمد. "تحلیل نقادانه کتاب روش های تدریس تعلیمات دینی (هدیه های آسمانی)". پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی، ۲۳ (۱۴۰۲ش): ۶۱-۹۴.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، روزنه، ۱۳۷۲ش.
- زارع زردینی، احمد، کاربست نقد بیرونی متن در حدیث شناسی، مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۷ش.
- زروندی رحمانی، محمد. "قاعده انجبار ضعف سند با عمل مشهور". جستارهای فقهی و اصولی ۳، ۶ (۱۳۹۶ش): ۹-۲۸. doi:10.22081/jrj.2017.65416
- زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۷ق.
- شوشتری، محمد تقی، قاموس الرجال، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۱۰ق.
- صدوق، محمد بن علی، الأمالی، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ش.
- _____، الخصال، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ش.
- _____، علل الشرائع، قم، کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ش.
- _____، عیون أخبار الرضا (ع)، تهران، جهان، ۱۳۷۸ق.
- _____، من لا یحضره الفقیه، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
- طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، مشهد، مرتضی، ۱۴۰۳ق.
- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم، الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
- طوسی، محمد بن حسن، رجال الطوسی، قم، نشر اسلامی، ۱۳۷۳ش.
- غفوری، محمد. "بررسی انتقادی گزارش های ناظر بر آیه اطعام". تاریخ اسلام ۲۱، ۸۲ (۱۳۹۹ش): ۷-۳۳.
- فاضل لنکرانی، محمد جواد. "قاعده تسامح در ادله سنن". فقه و اجتهاد ۳، ۶ (۱۳۹۵ش): ۳۳-۳۶.

- فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، قم، رضی، ۱۳۹۰ ش.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم، دارالکتاب، ۱۳۶۳ ش.
- قهیابی، عنایة الله، مجمع الرجال، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۴ ش.
- کراچکی، محمد بن علی، کنز الفوائد، قم، دارالذخائر، ۱۴۱۰ ق.
- کشی، محمد بن عمر، اختیار معرفة الرجال، قم، مؤسسة آل البيت (ع) لإحياء التراث، ۱۴۰۴ ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ق.
- کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات الکوفی، تهران، مؤسسة الطبع و النشر فی وزارة الإرشاد الإسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- متقی هندی، سید علی، کنز العمال، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۹ ق.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
- محمدی ری شهری، محمد، العلم و الحکمة فی الکتاب و السنة، قم، دارالحدیث، ۱۳۹۰ ش.
- _____، پژوهشی درباره حدیث کساء، قم، دارالحدیث، ۱۳۹۷ ش.
- مفید، محمد بن محمد، الإختصاص، قم، المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، بی تا.
- موسی پور، نعمت الله، اعتبارسنجی (نظری) برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، ۱۳۹۰ ش.
- نجاشی، احمد بن علی، رجال النجاشی، قم، مؤسسة النشر الإسلامی، ۱۳۶۵ ش.
- نعیمی، زهرا، بررسی سندی و محتوایی داستان های روایی کتب درسی هدیه های آسمان (پایه های دوم و سوم)، به راهنمایی دکتر یحیی میرحسینی و زهرا هاشمی و مشاوره دکتر سید سجاد طباطبایی نژاد، دانشگاه میبد، ۱۴۰۱ ش.
- نوذری، محمود، روان شناسی تحول دینداری، تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶ ش.
- ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی، مجموعة ورام، قم، مکتبه فقیه، ۱۴۱۰ ق.